

ომარ მაგნიძე

კონსტანტინე (კოტე) ყიფიანის ლექსიკოგრაფიული მოღვაწეობის შესახებ

კარგად ცნობილია რაფიელ ერისთავის (1824-1901 წწ) 167-გვერდიანი ლექსიკონი მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოებიდან¹ (ერისთავი, 1884). „ეს ლექსიკონი, რომელიც ორი ათასამდე სიტყვას შეიცავს, იმ მხრივაცაა მნიშვნელოვანი, რომ, გარდა სამეცნიერო დასახელებისა, ითვალისწინებს ქართული დიალექტების (იმერულის, გურულის, რაჭულის, ფშაურის, მთიულურის) და ერთ-ერთი ქართველური ენის (მეგრულის) მონაცემებს“ (დამბაშიძე, 1986: 96)².

კონსტანტინე (კოტე) ყიფიანმა (1894-1921 წწ)³ დიდი შრომა გასწია ასევე ლექსიკონების შესადგენად. პირველ რიგში, იგი ცნობი-

¹ კოტე ყიფიანი რაფიელ ერისთავის ლექსიკონს სანიინელის ფსევდონიმით (გომართელი, 1914: 64) გამოეხმაურა, რომელსაც საყურადღებო შენიშვნები და სურვილები ახლავს (დროშა, 1884, 223: 1-3).

² რაფიელ ერისთავმა 1844 წელს წარჩინებით დაამთავრა თბილისის გიმნაზია, მაგრამ უმაღლეს სასწავლებელში სწავლის გაგრძელება ვერ შეძლო თვალის სისუსტის გამო. იგი ჩადგა სახელმწიფო სამსახურში: 1846 წლის 26 მარტს გააშწესეს თარჯიმნად თიანეთის, თუშ-ფშავ-ხევსურეთის სამმართველოში, სადაც იმუშავა წელიწად-ნახევარი. 1855 წლის 23 ივლისიდან კავკასიის მეფისნაცვლის ბრძანებით და ქუთაისის გუბერნატორ ივანე მუხრანბატონის წარდგენით, რაფიელ ერისთავი დაინიშნა ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორთან განსაკუთრებულ მინდობილობათა უფროსი მოხელისა და თარჯიმნის თანამდებობაზე. 1857 წლის 14 სექტემბრიდან რაფიელ ერისთავი დროებით ასრულებდა ზუგდიდის მაზრის უფროსის მოვალეობას. ამავე წლის 15 ოქტომბერს კი კავკასიის მეფისნაცვალის ბრძანებით დამტკიცდა მაზრის უფროსად. ამ თანამდებობაზე მან 10 წელი იმუშავა. რაფიელ ერისთავს კარგად მოუწესრიგებია სამეგრელოს მმართველობისა და ქვეყნის მეურნეობის აწეწილი საქმე. ამისთვის და დავალებათა საუკეთესოდ შესრულებისთვის იგი დაჯილდოვდა სხვადასხვა მედლითა და წოდებით (ვაშაყმაძე, 1962 : 46-48).

³ ყიფიანთა გვარი მომდინარეობს საქართველოს მეფე ბაგრატ III-ის (975-1014) დროიდან. გადმოცემის მიხედვით (გომართელი, 1914 : 9-10), ბაგრატ მეფის დროს სვანეთის სოფელ წვირმისში ცხოვრობდა მორკინალი, მეომარი გიორგი გოგიძე, რომელსაც ჰყავდა ათასი კაცი მორკინალი (გლადიატორი). ბაგრატ მეფემ, როცა გაიგო ოსმალეთის ხონთქრის სამზადისი იმერეთზე თავდასასხმე-

ლია, როგორც ქართული სამსახიობო რეალისტური სკოლის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, საზოგადო მოღვაწე და მთარგმნელი (დავითაია, 1975: 57-75). კ. ყიფიანი თავისი სამწერლო და სასცენო მოღვაწეობით ცდილობდა, რომ ქართული ენის აღორძინებისთვის მეზრდოლთა პირველ რიგებში მდგარიყო – უპირველეს ყოვლისა, ილია ჭავჭავაძისა (1837-1907წწ) და აკაკი წერეთლის (1840-1915წწ) გვერდით (ყიფიანი, 1964: 9).

კ. ყიფიანი სწავლობდა თბილისის საუკეთესო პანსიონში, პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიაში, მოსკოვის გიმნაზიასა და სატყეო-აგრონომიულ აკადემიაში, რომელიც დაამთავრა 1870 წელს (გომართელი, 1914: 20-22). იმავე წელს „მოსკოვის უწყებებში“ დაიბეჭდა მისი წერილი საქონლისა და ცხვრის თურქულით დაავადებისა და მათი მკურნალობის შესახებ. კ. ყიფიანი მალე დაბრუნდა საქართველოში მამის ავადმყოფობის გამო და 1873 წლიდან შევიდა სახელმწიფო სამსახურში.

1879 წელს აღდგა ქართული პროფესიული თეატრი და კ. ყიფიანი თავის თანამზრახველებთან ერთად შეუდგა ქართული თეატრის აღორძინებას, ამასთან, მან დიდი წარმატებით მიიღო მონაწილეობა 210 პიესაში.

ლად, შიკრიკი აფრინა გიორგი გოგიაძესთან სვანეთში: ჩემო გიორგი, ახლავე შეიარაღდი შენი ათასი კაცით და ცხენის წყლის გადმოღმა მომეშველეო. გიორგიმ შიკრიკი გაისტუმრა დანაბარებით: მოახსენე იმერეთის მეფესა და ჩემს მზრპანე-ბელს, რომ დაუყოვნებლივ გეახლები-თქო. გიორგი გაუდგა გზას თავისი მეომრებით და დაბანაკდა სოფელ მურს, ცხენის წყლის მარცხენა ნაპირას. აქედან მან შიკრიკი გაუგზავნა ზაგრატ მეფეს ქუთაისში და აცნობა – გეახელი მეფეო. გოგიაძეს მეფე ელოდა ქუთაისში, მაგრამ სტუმარს პატივი სცა და თავისი ამალით ჩავიდა სოფელ მურში. შეხვედრისას მეფემ გოგიაძეს მიაძახა, რა „ყიფიანი (ამაყი) რამა ხარო“. მას აქეთ გიორგი გოგიაძეს დაერქვა გოგიაძე-ყიფიანი. დროთა განმავლობაში გოგიაძე დაიკარგა და დარჩა ყიფიანი. გარდა ამისა (ჩხეიძე, 2001: 4), ხვანჭკარელმა ყიფიანებმა ხანგრძლივი ტექნოლოგიური ძიებისა და ცდების შედეგად მიიღეს სამარკო „ყიფიანების ღვინო“, რომელმაც სახელი გაითქვა რუსეთსა და ევროპაში. საერთაშორისო გამოფენაზე „ყიფიანების ღვინომ“ უმაღლესი ჯილდო „გრან-პრი“, ორი ოქროს და სამი ვერცხლის მედალი დაიმსახურა.... ყიფიანების ტექნოლოგია საფუძვლად დაედო საბჭოთა პერიოდში „ხვანჭკარის“ წარმოებას. მაგრამ საბჭოეთისთვის მიუღებელი იყო ღვინოს დარქმეოდა თავადი ყიფიანების სახელი და ამიტომაც უწოდეს მას „ხვანჭკარა“.

1896 წელს გამოქვეყნდა კოტე ყიფიანის მიერ შედგენილი მეტად საყურადღებო ლექსიკონი (ყიფიანი, 1896: 1-96) – მისი 13-წლიანი მუშაობის შედეგი.

ამ ლექსიკონზე მუშაობისას კ. ყიფიანმა აღმოაჩინა, რომ ქართულში მოგვეპოვება მრავალი ისეთი სიტყვა, რომელთა რუსული შესატყვისი არ არსებობს. იგი ამ გარემოებას იმით ხსნიდა, რომ ნამდვილი, წმინდა რუსული სიტყვა სამი ათასი თუ იქნება, ას ორმოცდაათი ათასი კი უცხო ენებიდან არის გადმორუსულებულიო (იხ. მიხელსონი, 1883; ბურდონი და მიხელსონი, 1903). მისი აზრით, ქართული სიტყვები 200 ათასამდე იქნებოდა, (გომართელი, 1914: 62-63), რომელთაგან 58 ათას ხუთასი, მართლაც, ნამდვილად არსებობს (ქრლ, 2013:5).

ლექსიკონების შედგენის სურვილი კოტე ყიფიანს გაუჩნდა XIX საუკუნის სამოცდაათიან წლებში. 1875 წელს მეფისნაცვალმა იგი მიიწვია ბორჯომის მამულების უფროსი გამგებლის თანაშემწედ. იმ დროისათვის კოტე ყიფიანი ერთადერთი ქართველი იყო საქართველოში, რომელსაც უმაღლესი სამეურნეო განათლება ჰქონდა. ამ თანამდებობაზე დიდად გამოიჩინა მან თავი. კ. ყიფიანს ჰქონდა საინტერესო მეცნიერული დაკვირვებები, რომელთა საფუძველზე მან დაწერა მეცნიერული შრომები და შეადგინა ლექსიკონები (დავითაია, 1975: 14).

ბორჯომში მუშაობისას კ. ყიფიანმა ბოტანიკური ლექსიკონის შედგენის აუცილებლობა დაინახა, რაც ერთმა კურიოზულმა შემთხვევამ განაპირობა: ბორჯომის მამულების დასათვალიერებლად ჩასულა თბილისის გუბერნიის სახელმწიფო მამულების გამგებელი, გენერალი მურავიოვი. გამგებლის ჩასვლისას გენერალს ახლდნენ ბორჯომის მამულების გამგებელი, მისი მოადგილე კოტე ყიფიანი და ადგილობრივი პოლიციის ქართველი ბოქაული. დალლილებს დიდი მურყნის ხის ქვეშ დაუსვენიათ.

Какое это дерево? – უკითხავს გენერალს ბოქაულისთვის.

Муркановое дерево – უპასუხია ბოქაულს.

ამის გამგონე კ. ყიფიანს ხარხარი დაუწყია, რადგანაც მურყნის რუსული შესატყვისია ოლხა (олха). მურავიოვი ჩაეკითხა მას, რაზე აგიტყდა სიცილიო. კოტეს აუხსნია სიცილის მიზეზი.

აი, ამ გარემოების შემდეგ განუზრახავს მას რუსულ-ქართული ბოტანიკური ლექსიკონის შედგენა. სადაც კი ბოტანიკასთან დაკავშირებულ სიტყვას გაიგონებდა, იწერდა უბის წიგნაკში ქართულად და

რუსულად. 13 წელი უმუშავია კ. ყიფიანს ლექსიკონზე და შეუდგენია რუსულ – ქართულ – ლათინური ლექსიკონი, რომელშიც 2 ათას სამასზე მეტი ქართული სახელია მცენარეებისა.

ამგვარმა მუშაობამ იმდენად გაიტაცა, რომ მას განუზრახავს აკადემიური ლექსიკონის შედგენა (ყიფიანი, 1964: 110).

კ. ყიფიანს ბიბლიიდან დაუწყო – კითხულობდა და ცალკე იწერდა ყოველ უცნობ რუსულ სიტყვას. შემდეგ ეძებდა რუსული სიტყვის შესაბამის ქართულ შესატყვისს¹.

ამგვარი მუშაობის დროს აღმოჩნდა, რომ ქართულში მრავალი ისეთი სიტყვაა, რომელთა რუსული შესატყვისი არ არსებობს.

აკადემიურ ლექსიკონზე კ. ყიფიანს 15 წელი უმუშავია.

ალექსანდრე სუმბათაშვილისათვის მიწერილი წერილით ირკვევა, რომ კ. ყიფიანს ჰქონია ნაშრომი ძველი ქართული ხუროთმოძღვრული ძეგლების შესახებ (საეკლესიო ხუროთმოძღვრება), რომელიც დაკარგულად ითვლება (დავითაია, 1975: 186-189).

ცნობილია ხელმოუწერილი რეცენზია კოტე ყიფიანის ბოტანიკურ ლექსიკონზე, რომელშიც ვკითხულობთ : „ბ-ნ კ. ყიფიანს შეუდგენია ქართულ-რუსულ-ლათინური და რუსულ-ქართულ-ლათინური ბოტანიკური ლექსიკონი. ლექსიკონში **ორი ათასამდე** სხვადასხვა მცენარის სახელწოდებაა წარმოდგენილი. წიგნი 3-ნაწილიანია: პირველში ანბანთრიგზე ჩამოთვლილია სახელწოდებანი მცენარეებისა, მეორეში კი, რომელიც ყველაზე საყურადღებოა, დაწვრილებით არის აღწერილი, თუ რომელი მცენარე რა ბოტანიკურ რიგს ეკუთვნის, სად მოდის, რა ადგილას უფრო ხეირობს; აღწერილია მისი აგებულება და ფერი. ჩამოთვლილია, რაგვარი ავადმყოფობისას გამოიყენება წამლად.

¹ იმ დროს ქართული ენის ცოდნასა და ქართულად ლაპარაკს მაღალი საზოგადოება დიდ ყურადღებას არ აქცევდა. ქართული ენა „დაბალ ენად“ ითვლებოდა და მასზე საუბარს ერიდებოდნენ მაღალ წრეებში. კოტეს დედა, ნინო, რუსეთში იყო გაზრდილი და მისმა შვილებმა სისხლხორცეულად იცოდნენ რუსული ენა. ქართული ენა კ. ყიფიანმა ისწავლა პეტერბურგში, ისიც 16 წლისამ. მისი მასწავლებელი ქართული ენისა იყო მისივე უფროსი ძმა ნიკო, რომელსაც პატარაობიდანვე ეტყობოდა დიდი ნიჭი ენების შესწავლისა. პატარა კოტე ნიჭიერი ბავშვი გახლდათ და სწავლაც უყვარდა, მაგრამ მეტისმეტად ცელქი და მოუსვენარი იყო, რაც ხელს უშლიდა სწავლაში (გომართელი, 1914 : 18-19).

მეტად სასურველია, ეს ლექსიკონი მალე დაიბეჭდოს, როგორც ფრიად საყურადღებო და გამოსადეგი წიგნი. სამწუხარო მხოლოდ ის არის, რომ თვით შემდგენელს, ბ-ნ კ. ყიფიანს, ეძნელებოდა მისი დაბეჭდვა, წიგნი ძლიერ მოზრდილი გამოვა და ამის გამო დაბეჭდვა იაფი არ დაჯდებაო¹.

ბ-ნ ყიფიანს ჯაფა არ დაუზოგავს, 10 წელიწადზე მეტი უშრომნია და ამდენი ხნის ჯაფისთვის იმის მეტს ჯილდოს არას მოელის, რომ თავის წიგნი დაბეჭდილი ნახოს“ (ივერია, 1889: 2).

კოტე ყიფიანის დამოკიდებულება ლექსიკონის შემდგენელისადმი კარგად ჩანს მისი შემდეგი პოზიციიდან: „ლექსიკონის შედგენა, მეტადრე ქართულისა, ერთი კაცის ხელთ არ არის და არც უნდა იყვეს. ყველამ უნდა მივიღოთ შრომა და მონაწილეობა გამოცემაში და მეტადრე შედგენაში“ (გაჩეჩილაძე, 1959: 199).

ახლა განვიხილოთ კოტე ყიფიანის ლექსიკონი (ყიფიანი, 1896: 1-96) იმ თანმიმდევრობით, რა თანმიმდევრობითაც მას თვით ავტორი გვაწვდის. პირველ რიგში, გავეცნოთ ავტორის წინასიტყვაობას ლექსიკონისათვის, რომელშიც ვკითხულობთ: „ამ სპეციალური სიტყვარის შედგენის მიზანია შენარჩუნებულ იქნას ცოდნის აღნიშნული დარგებიდან ქართული სიტყვები, ტერმინები და გამოთქმები, რომელნიც ცოტა ვინმემ თუ იცის, განსაკუთრებით ახალგაზრდობამ, და იშვიათად იხმარება თანამედროვე ლიტერატურაში“.

ბევრს ჰგონია, რომ აქ მოცემული ტერმინები არ არსებობს და თითქოს არც შეიძლებოდა არსებულიყო, მაგრამ ასეთი აზრის მცდარობას ადასტურებს **2 ათას ხუთასამდე** ტერმინის შემცველი ეს **ლექსიკონი**.

ასეთი სიტყვარი უეჭველ სარგებლობას მოუტანს როგორც სასწავლებლებში მყოფთ, ისე ყველა მკითხველს.

საზოგადოდ, კარგი იქნებოდა გვეჩვენებოდა ასეთივე სიტყვარები ან სხვადასხვა ტექნიკური დარგებიდან კრებულები სიტყვიერებისა, რომელნიც საჭიროებენ სპეციალურ განსაზღვრებებს და წარმოადგენენ ტერმინებს.

¹ სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონის“ რეცენზენტიც მ-ჭ-ხ-ძე (რომელიც გახლავთ ა. ჭყონია) აღნიშნავს საბას ლექსიკონის მაღალ ფასს, 4 მანეთს (მ-ჭ-ხ-ძე, 1884 : 1-3).

ეს ლექსიკონი წარმოადგენს პირველ ცდას სპეციალური ტერმინების გავრცელებისა და მეტად სასურველია, ქართულ ინტელიგენციაში გამოჩნდნენ ამდაგვარი წიგნაკების შემდგენელნი. ავტორი გულწრფელად მიიღებს ყოველგვარ შესწორებას და საქმიან შენიშვნას ამ ლექსიკონთან დაკავშირებით.

ლექსიკონის ბოლო ნაწილში, 93-96 გვერდებზე, მოცემულია 131 ქართული სახელი იმ ფრინველის, თევზის, ცხოველის და ა.შ., რომელთაც ვერ მოვუძებნე შესატყვისი რუსული და ძალიან სასურველია მათი მოპოვება“, კონსტანტინე დიმიტრის ძე ყიფიანი, 1896 წლის იანვარი, ტფილისი.

სანამ უშუალოდ ლექსიკონის დარგობრივი ნაწილების განხილვას დავიწყებთ, უნდა აღინიშნოს ამ ლექსიკონის გამორჩეული თავისებურება: ძალიან ბევრი რუსული ტერმინისთვის დაძებნილია რამდენიმე ქართული ტერმინი – რომელთაგან ყველას მითითებას არ ვაპირებთ და მივუთითებთ უფრო თანამედროვე ტერმინს, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს რაფიელ ერისთავის აზრს იმის შესახებ, რომ ქართული ენა, დიახაც, მდიდარია (ერისთავი, 1880, 212 : 1-2).

ასტრონომიის ტერმინები, გვ. 2-19

1. Астрономия – მუნეჯიბობა. 2. Астроном – მუნეჯიბი. 3. Астролог – ლადარინელი. 5. Анализ – აღლევა. 8. Афродита (планета) – ასპაროზი. 10. Блистание – ელვარება. 11. блистание звезд, видимое ночью между облаками – იალციალი. 13. Блуждающие звезды – ვარსკვლავთ-მორბედი, ტატანა ვარსკვლავნი. 15. Венера (планета) – აფროდიტი. 16. Ея орбита – მელტავრო. 21. Виденный – ნაჩენი. 22. Время, час – ჟამი. 25. Вечерница¹ (сириус) – ხარი – პარია. 27. Внешний – გარეგანი. 32. Веста (планета) – ვესტა. 33. Век – უკუნი, საუკუნე. 35. Газ – მთებარე. 43. Горизонт – კინტრო. 45. Гореть ясно – ვარვარი. 47. Диск – ბირთვი, დისკო. 50. Диаметр – საღერძე. 51. Дуга – ოდრიკალი. 61. Зимнее солнцестояние – დეკნა. 62. Зевс (планета) – მუშთარი. 66.

¹ სახელწოდება вечерница კარგად გამოხატავს ვარსკვლავის თავისებურებას – ის ყველაზე ადრე გამოჩნდება ხოლმე ცის კაზადონზე სამხრეთ-დასავლეთით, ჰორიზონტის სიახლოვეს, როგორც კი ოდნავ მოსაღამოვდება, მისი ადრე გამოჩენა გამოწვეულია ვარსკვლავის უჩვეულო სიდიდით – ის 109-ჯერ დიდია მზეზე! ამის გამო მას საღამოს ვარსკვლავი შეიძლება ვუწოდოთ (ო. მაგნიძე).

Извилистый путь – იკუნკლელი. 68. Истинный – საჭეშმო. 74. Козерог (зодиак) – თხის-რქა. 75. Колебание – მიდმოება. 79. Конус – კონოსი. 82. Косой, не прямой – ელმადცერი. 85. Круг, кружок – ალყა. 86. Луна – მთვარე. 87. Ея орбита – ჭირანო. 91. Масса – სტერეონი. 97. Момент – მყისი. 99. Млечный путь – ცის იკანკლელი, დათვის ფეხა, ირმის ნახტომი, იერუსალიმის გზა. 100. Меркурий (планета) – ერმი, ოტარი-დი. 101. Меридиан – საშუადღეო ხაზი, მერიდიანი. 102. Меркурия орбита – ცერვანო. 103. Метеор – ცისიერი. 108. Медведица (созвездие) – ბრანგვი, რვილი. 110. Марс (планета) – არეა, არეას, მარიხი. 111. Его орбита – ჭიმჭიმელი. 112. Небозримый – თვალთ-შეუდგამი. 113. Неделя (седьмица) – მსგეფსი. 114. Необитаемая – უშენი. 121. Овен (зодиак) – ვერძი, შიშაგი. 122. Отражение солнечных лучей от зеркала – თინათინი. 125. Орбита – მელტავრო. 126. Обращение – მიდმოქცევა. 127. Окружать – მოგარება. 128. Окруженный – მოგარებული. 129. Орион (созвездие) – ორიონი. 130. От времени до времени – ჟამით-ჟამად. 131. От начала мира – დასაბამიდან სოფლისა. 132. Отклонять свет – მიდრეკა. 133. Поверхност наружность – საჩინო, ეპიფანია. 134. Поздний – მცხვედი. 136. Планета – ეტლი, ცთომილი. 146. Поворот солнца – ნახუნიობა. 147. Равноденствие – ბუნიობა. 154. Радуга – ირისე, ცის-სარტყელა, ცის-მშვილდი. 160. Стрела – ბოძალი. 162. Сатурн (планета) – ზოჰალი, კრონოსი. 163. Его орбита – ალბასტრო. 164. Свод – კონქი. 165. Солнце – მზე. 166. Его орбита – კოჭიმელი. 172. Скорпион – ღრიანკალი. 176. Звезда не заходящая – დაუვალი ვარსკვლავი. 177. Телескоп – ჯოგრი. 178. Телец (зодиак) – კურო. 188. Центр – ცქიტი, კენტრო. 189. Цикл – კინკლოსი. 190. Час – ჟამი. 195. Юг – ონოტი, თემანი, სამხრეთი. 196. Юпитер (планета) – დია, მუშთარი, ზევსი. 197. Его орбита – კიმკიმელი.

ზოოლოგიის ტერმინები, გვ. 20-50

1. Зоология – ცხოველთა წოდება და აღწერა. 7. Акула – ხვიმენი, ნათელ-თევზა. 11. Аграмак – ცხენი ბედაური. 12. Аспид(змея) – ასპიტი, გველი, ჯარბი, ქოდქოდა, სავარცხელა, მძრომი. 13. Аулан(пт.) – ლაჟო, ჯინხვა. 19. Баклан(пт.) – თევზი ყლაპია. 21. Барашек(пт.) – ღალა, ბუწი. 22. Барсук – მაჩვი, ზღვის ძაღლი. 25. Бекас(пт.) – ლაინი, ცხრა-ტყავა. 26. Беркут(пт.) – ფსოვი, სვაკი. 27. Бирюк – მგელი. 28. Бизон – ფაფარიანი ბულა. 29. Божья коровка – მარიამ ჭია. 30. Блоха – რწყილი. 32. Бобр – თახვი. 37. Буйволенок – ზაქი. 38. Букашка – მუმ-

ლი. 43. Белуга – თართი. 47. Белчук – ლიფსიტა. 49. Вальдшнеп(პტ.) – ტყის-ქათამა. 50. Вампир – მაჩქათელა. 51. Вандыш – ციმორა თევზი. 54. Вдод(პტ.) – ოფოფი. 56. Верблюд – აქლემი. 57. Верблюдница – ჯამა, ხრდალი. 59. Вертиголовка(პტ.) – ხეკოდა. 63. Волк – მგელი, ზეზი. 68. Вран(პტ.) – ზუ. 69. Врух – კოტატი, ბუზანკალი. 70. Выдра – წავი. 71. Выжлец – მეძებარი ძაღლი. 74. Гагара(პტ.) – ტყის ქათამა, გარიელი. 80. Галка (პტ.) – ჭკა, ღაღლა. 87. Глухарь(პტ.) – ყრუანჩელა¹. 92. Голубь(პტ.) – მტრედი, იზაგა. 93. Голубь дикий (პტ.) – ქედანა. 96. Горлица (პტ.) – გვრიტი. 98. Грач (პტ.) – ყორანი. 103. Гусеница – მგრანგელი ჭუა. 109. Долгопёр – მფრინავი თევზი. 110. Драхва (პტ.) – სავათი. 111. Дрофа (პტ.) – სავათი. 112. Дрозд (პტ.) – მალაღური. 117. Дудак (პტ.) – კოდალა, ხეკოდა, ხეკაკუნა. 123. Ешак – ჯორი. 126. Жавороннок (პტ.) – ტოროლა. 127. Жаворонник (პტ.) – მიმინო. 135. Жукъ навозный – ბოსტანა, ფანდურა ჭია. 142. Зелёная лягушка – ვასაკა. 155. Иволга (პტ.) – მალაღური, გულ-ყვითელა. 164. Канарейка (პტ.) – იადონი, კანანერი. 165. Канюк (პტ.) – კაკაზა, ჭინო, ჩხიკვი. 171. Карас – კარხცანა, გოჭა თევზი. 176. Кедровка (პტ.) – ჩხართვი. 177. Килька – ჭიჭყინა თევზი. 183. Кобель – ხვადი ძაღლი. 185. Кобыла – ჭაკი (о лошади). 191. Козерог – ჯიხვი. 192. Козуля – ნიამორი, ქურციკი. 195. Кокош – კრუხი. 197. Кондор (პტ.) – ორბი. 204. Коршун – ძერა. 209. Косачь (პტ.) – როჭო. 228. Куница – კვერნა. 229. Курёнок – წიწილა. 257. Листовёрка – მგრანგელი. 260. Лось – ცხენ-ირემი. 279. Медведка – ბოსტანა. 284. Минога-სალამურა. 315. Мышёнок – წრუწუნა. 324. Носорог – მარტო რქა. 328. Овен – ვერძი, შიშაგი, მამალი-ცხვარი, ერკემალი. 335. Овчарка – ქოფაკი, ცხვრის ძაღლი. 337. Однокопитное животное – ქაჩაჩი ცხოველი. 344. Орлец (პტ.) – სამღვდელთავრო არწივი. 349. Ослица – ხრდალი. 350. Ослёнок – მუტრუკი, ჩოჩორი. 352. Омар – ასთაკვი. 353. Островид – ფოცხვერი. 359. Пардка (პტ.) – ღაღლა. 363. Перепёлка (პტ.) – მწყერი. 365. Песчанка (პტ.) – სკვინჩა, მესვია. 368. Пискарь – კლდის-თევზა. 370. Плотва(рыба) – ნაფოტა თევზი. 371. Полип – ოთხოპოდი, სიპინი. 379. Птенец неоперившийся (პტ.) –

¹ ჩვენი აზრით, სახელი ყრუანჩელა (თუმცა აჯობებდა სახელი ყრულა) კარგად გამოხატავს ამ ფრინველის თავისებურებას – მას უყვარს მაღალ ხეზე შემოჯდომა და სიმღერა, რომელიც თავად არ ესმის. ამით სარგებლობენ მონადირენი და მას სწორედ სიმღერის დროს ეპარებიან, რათა ფეხით ფიჩხის მტკრევის ხმა არ გაიგონოს!

ღვლიბი, ღლიბი, ღლაპი. 381. Пудель – ფინა, ციბა, ციბაკი. 383. Птенец соколий (пт.) – ქულა. 391. Пила рыба – სავარცხელა თევზი. 398. Ремез (пт.) – მალაღური. 401. Рогохвость (пт.) – ნემსი-ყლაპია. 402. Рысак – ჩოროთი მოსიარულე ცხენი. 411. Сазан – კომბრი, კოჭა, ჭანარი. 414. Саламандра – ჯოჯო კლდისა. 418. Сверчок – ჭრიჭინა, ჭიჭინა. 425. Светоноска – ალვანა. 426. Севрюга – თართი. 228. Селёдка – ქაშაყი. 430. Сёмга – ორაგულა. 442. Синица (пт.) – წყალ-წყალა. 448. Совка (пт.) – ჭოტი. 449. Сокол (пт.) – შავარდენი. 469. Судак – ფარგა. 480. Собака борзая – მწევარი. 492. Тикат – წივწივა. 521. Форель речная – კალმახი. 522. Форель озерная – გელაქური. 534. Чайка (пт.) – მეთოვლია. 554. Щур (пт.) – კვირიონი, მწიფობელა. 562. Яшерица – ხვლიბი, ჯოჯო, მსვენი. 563. Яловая корова – უშვი, ზერწი.

მინერალოგია – აღმონათხრედი საგანნი, გვ. 51-59

4. Адамант (драг. кам.) – ადამასი, აღმაზი, ადამანტი. 8. Аметист – ამეთისტო. 11. Арсеник – დარიშხანა. 15. Базалт – ფილაქანი, ფიქალი, ჭეო. 18. Булыжник – სიპი. 20. Валун – რიყის ქვა. 22. Гагат – გიშერი. 27. Глинозём – აყალო მიწა. 29. Горькозём – მაგნეზია. 41. Золото-ოქრო. 42. Золото чистое – ოფაზი. 44. Известь – კირი. 52. Камень винный, кремортартер – ღვინის მარილი. 60. Квасцы – შაბი. 64. Коралл – მარჯანი, მოწი. 66. Кремен – ტალი, კაჟი, საღრტილი. 70. Кругляк – ჩიკორი. 78. Лазурь – ცაფერი, ლაჟვარდი, ცისფერი-ქვა. 80. Лал – ლალი. 81. Латун – სპილენძი, მოწითალო რვალი. 89. Минерал – აღმონათხრედი. 96. Натр – ბავრუკი, ბორა. 102. Пемза – სპონდიო, მჭადა ქვა, თირი, ქვა ყომრალი, შირმის ქვა. 103. Перламутр – სადაფი, მარგალიტის ნიჟარა. 108. Плоский камень – სალა ქვა. 114. Подводный камень – ბრაგა. 116. Рубин – ბალახში. 123. Селитра – გვირჯილა. 129. Сода – ბორაკი. 136. Соль озерная – ხაშური. 137. Соль морская – ვეძა. 154. Фаянс – ქაშანური. 157. Хрисолит-ოქროს ქვა.

ტერმინები და ტექნიკური სიტყვები, გვ. 60-91

3. Адвокатура – სვინდიკოსობა. 4. Акробат – მუშაითი, ჯამბაზი. 8. Аклиматизация – დაბუნებება. 10. Анализ – აღლევა. 14. Архитектура – ხურობა. 15. Архитектор – ხუროთ-მოდღვარი. 16. Артель-არიფანა. 17. Атом – სტომი. 19. Барельеф – მუდასილი. 24. Башмак – მაშია. 32.

Бензин – ბანჯვინი, ბენჯვინი. 42. Вершок – გრე. 43. Внешний – გარე-შეობა, გარეგანობა, გარესკნელი, გარეთი, გარეგანი, გარი. 46. Виноторговец – ხამარი. 55. Волокита – დრანჯი. 57. Высокомерный – ამპიწი. 58. Вино разведенное водою – დგვითი. 62. Ветеринар – ბაეტარი, პეიტარი. 85. Гермафродит – აკუმი. 88. Гимнаст – სპარეზი. 89. Гимнастическая арена – ასპარეზი. 111. Делимость – განწვალეზულეზა. 114. Движимый – იძვრისი, მოძრავი. 129. Здравомыслящий – კეთილ-მჭობელი. 138. Земляк – მექვეყნე. 162. Коневодство – ჯიზიზობა. 177. Коробль – დრომონი. 182. Клеенка – მუშამზა. 184. Карниз – ლავვარდანი. 191. Клеймить – დაშანთვა. 192. Количество – ამარი. 223. Ловкость – ჩაუქობა. 225. Лунатик – ცისად-ცისადი. 228. Лихвенный процент¹ – ვახში, ვახსი. 230. Мародерство – თარეში. 237. Мозаика – საროთი. 241. Мотыга – თოხი. 244. Музыкант – მუთრიზი. 259. Место для игр – სამორინო. 282. Недостаток – ზადი, ზადიერება. 283. Обзорение моря – დასვინაღრება. 284. Общтукатурить – შემოგოზვა. 287. Оптом – ბოლად. 297. Опиум – ბანგი, ბეუშტარი. 317. Подошва обуви – ლანჩა. 329. Перчатки – თათმანი, ქურო. 334. Перпендикулярно – შვეტი. 349. Половой орган – ივი. 358. Подражать – აყოლა. 387. Практика – საქმიოთი სწავლა. 406. Путеводитель – ბელადი, ეტიკი, ბადრაგა. 416. Работа – ოფო. 422. Разглашать – განთქმა. 437. Резина – გომიზი, გომფისი. 439. Ростовщик – მევახშე. 442. Рогатка – გისსონი. 459. Рычаг – აზარმაცი. 471. Сбор хлеба – კალმასობა. 472. Сбор вина – მუჩირობა. 473. Сбор винограда – როველი. 478. Сосредотчить – დაყურსება. 564. Ткальный инструмент – დგიმი. 572. Тиски, пресс – გირაგი. 574. Ткань – ანაქსვი, ანაქესი. 575. Тоннель – დარანი. 585. Узор-ნახში. 625. Царство – სუფევა. 652. Шипучее вино – ახტაშირა. 665. Юг-ონოტო, სამხრეთი, თემანი. 666. Юриспудент – სჯულის მეცნიერი. 667. Ярмарка – არბოობა.

ქართული სიტყვები, რომელთაც ვერ შევუსაბამე რუსული სიტყვები, გვ. 93-96

ასეთი ქართული სიტყვების რაოდენობა 131-ია, მაგალითად: 10. ბოლო-შავა (ფრ.). 22. თაგადირი (ვარსკვლავი). 35. მწერ-ჩიტა (ფრ.).

¹ лихвенный процент ქართულად არის მევახშური პროცენტი (რქლ, 1956: 693).

48. ოლოლი (ფრ.). 67. სიპიანი (თევზ). 88. ქაფშია (თევზ.). 96. ღობე-მძვრალა (ფრ.). 113. ცხრა-მუცელა (ფრ.). 116. წიწკანა (ფრ.). 118. წრია-ლა (ფრ.). 121. ჭინჭრაქა (ფრ.). 127. ხიხაური (ფრ.).

ლიტერატურა

ბურდონი და მიხელსონი, 1903 – Бурдон и Михельсон, Словорь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке. Издание десятое, Москва;

გაჩეჩილაძე, 1959 – პ. გაჩეჩილაძე, „ქართული ლექსიკოგრაფია-ლექსიკოლოგიის ისტორიისათვის“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XI;

გომართელი, 1914 – ივ. გომართელი, „კონსტანტინე დიმიტრის ძე ყიფიანი“, თბილისი;

დავითაია, 1975 – ეთერ დავითაია, „კოტე ყიფიანი“, თბილისი;

ერისთავი, 1880 – რაფიელ ერისთავი, „რაოდენათ მართალია, რომ ქართულ ენას სიღარიბე შესწამეს?“, „დროება“, № 212;

ერისთავი, 1883 – რაფიელ ერისთავი, „წერილი რედაქტორთან“, „დროება“, №251;

ერისთავი, 1884 – რაფიელ ერისთავი, „მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი: მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოებიდან“, თბილისი;

ვაშაყმაძე, 1962 – შ. ვაშაყმაძე, „რაფიელ ერისთავი – ცხოვრება, მოღვაწეობა, შემოქმედება“, თბილისი;

ივერია, 1889 – გაზ. „ივერია“, №180;

მ-ჭ-ხ-ძე, 1884 – „დროება“, №201.

მიხელსონი, 1883 – Михельсон М.И., Объяснительный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык. Издание девятое, С.-Петербург-Москва;

რქელ, 1956 – რუსულ-ქართული ლექსიკონი, I, თბილისი;

სანინელი, 1884 – „დროება“, №223;

ქრლ, 2013 – ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი;

ღამბაშიძე, 1986 – რ. ღამბაშიძე, „ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და მისი შედგენის ძირითადი პრინციპები“, თბილისი;

ყიფიანი, 1964 – კოტე ყიფიანი, „მოგონებები-წერილები“, თბილისი;

ყიფიანი, 1896 – Русско-Грузинский словарь по Астрономии, Зоологии, Минералогии и разных терминов и технических слов , Тифлис;

ჩხეიძე, 2001 – თენგიზ ჩხეიძე, „ყიფიანების საგვარეულო ღერბი“ გაზ. „საპოვნელა“, №12.

Omar Dzagnidze

About lexicographic activity of Konstantin (Kote) Kipiani

Summary

Lexicographic activity occupied the significant place in rich and interesting literary and public activity of Rapiel Eristavi (1824-1901). Dictionaries published by him are really unique: 1) R.D.Eristov “Brief Latin-Russian-Georgian Botanical Dictionary; Records of the Caucasus Association of Agriculture; 1873. – 100 pages; 2) Rap.Dav. Eristov, “Brief Georgian-Russian-Latin Dictionary, Tiflis, 1884. – 167 pages.

Much work was done also by Konstantin (Kote) Kipiani (1849-1921) for the creation of dictionaries. First of all he is a public figure, translator and one of the founders of real Georgian artistic schools.

Kote Kipiani, by his literary and artistic activity did his best to be in the first rows of fighters for the revival of Georgian language, of course, side-by-side with Ilia Chavchavadze (1837-1907) and Akaki Tsereteli (1840-1915).

Kote Kipiani studied at the best boarding school of Tbilisi, in Petersburg’s art academy, Moscow gymnasium and agrarian-forestry academy, which was graduated by him in 1870. The same year “Moscowskie Vedomosti” printed his article dealing with foot and mouth disease of neat cattle and sheep and its medication. Soon he returned home because of illness of his father and in 1873 started to work at public organization. In 1875, tsar’s governor-general invited him to the office of assistant head of Borjomi state domain. In the professional Georgian theater that was restored in 1879, Kote and like-minded persons began to revive this theater, and with great success too, he participated in its plays.

Simultaneously Kote Kipiani implemented rather useful work to create vocabularies. Thus, the result of his 13 years work is “Russian-Georgian Dictionary on Astronomy, Zoology, Mineralogy and various terms and technical words”. Compiled by Konst. Dim.Kipiani, Tiflism 1896. – 96 pages.

The above stated dictionary consists of the following parts:

1. Words in astronomy, p. 2-19; contains 201 lexical units;
2. Words in zoology, p. 21-50; contains 563 lexical units;
3. Mineralogy, p. 51-59, contains 171 lexical units;
4. Terms and technical words, p. 60-91, contains 667 lexical units;
5. Georgian words, for which Russian terms couldn't be found; p. 92-96; contains 131 lexical units.

And finally, the peculiarity of this dictionary by Kote Kipiani should be emphasized: some Georgian terms were found for very many Russian terms. Therefore, this dictionary is a good base for making other, similar vocabularies.